

Prace naukowe jako zobowiązanie archiwów państwowych.

Kilka uwag w świetle ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

Swoboda badań naukowych tradycyjnie uznawana jest za jedno z praw jednostki, a możliwość ich realizacji jest jednym z uprawnień gwarantowanych także przez ustawę zasadniczą. Nie jest to jednak jedyny, ani jak się wydaje właściwy kontekst dla pytania o charakter i cel prac naukowych w archiwach państwowych. Punktem odniesienia jest w tym wypadku Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (dalej Ustawa), która w art. 28 ust. 6, w formie wymagania, określa specyficzne cechy i celowość prac naukowych w archiwach państwowych oraz ogranicza potoczny zakres znaczeniowy terminu.

Blizsza analiza treści tego zapisu Ustawy wskazuje, że nie odnosi się on do prac naukowych rozumianych jako działalność warunkowana przez indywidualną potrzebę poznawczą, która pozostaje w nieokreślonym związku z działalnością i zadaniami instytucji. Indywidualizowane ujęcie pracy naukowej w świetle wskazań Ustawy sytuuje się poza nawiasem podstawowej (tj. wymaganej przez prawo archiwalne), działalności archiwum państwowego. Pomijając indywidualny charakter pracy naukowej, Ustawa wskazuje na instytucjonalny aspekt i definiuje ją wyłącznie jako obligatoryjną formę działalności archiwum (jego zobowiązanie). Ten specyficzny, prawno-formalny zakres znaczeniowy prac naukowych, z uwagi na miejsce Ustawy w hierarchii aktów prawnych, jest jednocześnie właściwym i zarazem podstawowym kryterium miejsca i funkcji pracy naukowej w archiwum państwowym. Ustawa przywołując ten termin odwołuje się wprawdzie do powszechnie uznanego znaczenia terminu i nie określa cech jakościowych ani wymagań formalnych prac naukowych. Czyni z nich jednak warunek konieczny, ale nie wystarczający do zdefiniowania pracy naukowej w archiwum państwowym jako jego zobowiązania.

Ta hierarchizacja znaczeń powoduje, że w świetle art. 28 Ustawy, praca naukowa w archiwum przybiera charakter aktywności wobec innych zadań wymienionych w tym artykule. Miejsce, w którym sytuuje się ustawowe wymaganie pracy naukowej świadczy, że praca naukowa ma nie tylko charakter instytucjonalnego zobowiązania archiwum, ale jest także jednym z zadań podstawowych, wymienianych na równi z ewidencją, przechowywaniem, opracowaniem, zabezpieczeniem i udostępnianiem materiałów archiwalnych należących do zasobu archiwum. Umieszczając prace naukowe na odległym szóstym miejscu nie tyle hierarchizuje je pod względem ważności w pracach archiwum, ile

wskazuje kolejność realizacji zadań, ich bezpośredni ze sobą związek oraz zależności. W dyskusji nad miejscem pracy naukowej w archiwum, właściwym kryterium jej oceny jest zatem nie tylko i nie tyle jej wartość poznawcza (ta jest bowiem konieczna), ile przede wszystkim skuteczność wykorzystania prac naukowych w realizacji innych, wymienianych przez art. 28 Ustawy, zadań instytucji. To ustawowe ograniczenie prac naukowych do zadań wykonywanych przez archiwum i konieczność zachowania bezpośredniego związku pracy naukowej z zadaniami archiwum i w konsekwencji z jego zasobem, powodują, że jest ona jedną z jego kompetencji pomocniczych w stosunku do innych zadań realizowanych przez instytucję w zakresie nadzoru, zabezpieczania, opracowania, udostępniania czy konserwacji zasobu.

Konsekwencją instytucjonalnego charakteru badań naukowych jest również i to, że praca naukowa nie jest zobowiązaniem archiwum wobec jego pracowników, ale aktywnością realizowaną obligatoryjnie na rzecz instytucji za pośrednictwem zatrudnionych w niej pracowników. Dyspozycję ogólną Ustawy w tym zakresie precyzują akty niższego rzędu – statuty, a przede wszystkim regulaminy organizacyjne pracy archiwów państwowych. W zgodzie z Ustawą wskazują one prace naukowe jako rodzaj aktywności realizowanej przez jednostki organizacyjne archiwum (oddziały). Mimo, że pracownicy archiwum są wykonawcami prac, podmiotem realizującym prace naukowe jest instytucja. W zgodzie z brzemieniem Ustawy regulaminy organizacyjne archiwów państwowych przewidują konieczność włączenia w plany i zadania instytucji również indywidualnych prac naukowych oraz wymagają ich akceptacji przez dyrektora sprawującego nadzór nad działalnością naukową w archiwum. To z kolei powoduje, że prace naukowe (prowadzone indywidualnie lub zbiorowo), stają się elementem formalnego planowania pracy archiwum państwowego i zarządzania pracą instytucji, a przez to narzędziem realizacji innych celów. W rezultacie, w świetle regulaminów organizacyjnych archiwów, prace naukowe wykonywane przez pracownika archiwum państwowego są realizacją jego zobowiązania wobec instytucji w zakresie, który mu został przez nią powierzony. Z uwagi na wpisanie prac naukowych w organizację pracy archiwum, także w wypadku inicjatyw podejmowanych indywidualnie przez archiwistów, zostaje zachowany instytucjonalny charakter prac naukowych, które jako przedmiot decyzji i nadzoru dyrektora archiwum wpisują się w organizację bieżących prac instytucji. W konsekwencji samodzielna praca naukowa pracowników archiwum (zbiorowa lub indywidualna), jest przedmiotem procesu decyzyjnego i planowania pracy archiwum, stając się działaniem instytucji. W istocie, z uwagi na celowość działania i instytucjonalizację prac naukowych należy więc odróżnić indywidualną aktywność naukową archiwistów zatrudnionych w archiwach od prac naukowych prowadzonych w archiwum i będących jego zobowiązaniem realizowanym za pośrednictwem archiwisty lub grupy archiwistów.

Odróżniając prawo do realizacji pracy naukowej na terenie archiwum jako indywidualnej, konstytucyjnej wolności do prowadzenia badań naukowych od pracy naukowej jako zobowiązania archiwum, trzeba też zauważyć, że nie jest ono tożsame ze zobowiązaniem archiwum państwowego do zapewnienia pracownikom w ramach jego działalności swobody indywidualnych prac naukowych. Są one działalnością pozostającą poza sferą regulacji prawnych archiwum państwowego.

Funkcjonalny charakter prac naukowych w archiwum państwowym determinuje forma ich realizacji. W regulaminach organizacyjnych archiwów wskazywane są najczęściej w postaci syntetycznej analizy problemu: ekspertyzy, opinii naukowej w zakresie postępowania z materiałami archiwalnymi, wytycznych i instrukcji dotyczących metod opracowania archiwaliów. Wskazywanie na konieczność sformułowania wyników prac naukowych właśnie w takiej postaci nie jest sprzeczne z ogólną dyspozycją Ustawy, choć w sposób szczególny ją interpretuje, akcentując ich doraźny, utylitarny, pomocniczy charakter w pracach archiwalnych. Ustawa wskazując na znaczenie funkcjonalne prac naukowych w archiwum, ogranicza natomiast wprost ich zakres tematyczny zawężając je do archiwistyki i dziedzin pokrewnych. Pośrednio jest to także ograniczenie metodyki badań.

W świetle wskazanych ograniczeń Ustawy, zachowanie charakteru naukowego prac i ich realizacja w archiwum państwowym przez jego pracowników nie są warunkami wystarczającymi by uznać je za realizację zobowiązania archiwum państwowego do prowadzenia badań. Ta bowiem wymaga spełniania równocześnie pięciu kryteriów, którymi są:

- 1) wykorzystanie warsztatu naukowego do opracowania zagadnienia i charakter naukowy wniosków badawczych,
- 2) charakter instytucjonalny badań i ich związek z organizacją pracy w archiwum,
- 3) ograniczenie tematyki do problematyki archiwistycznej lub dziedzin pokrewnych,
- 4) ograniczenie celowości badań do zakresu zadań realizowanych przez archiwum na podstawie Ustawy oraz innych aktów prawnych,
- 5) ograniczenie przedmiotu badań do zagadnień dotyczących zasobu archiwum lub z nim związanych.

Dopiero spełnienie warunków niezbędnych (zachowanie charakteru naukowego prac oraz realizacja prac przez komórki organizacyjne archiwum i jej pracowników), razem z wymienionymi pięcioma warunkami koniecznymi, jest właściwym, poprawnym i pełnym wykonaniem ustawowego zobowiązania archiwum do realizacji prac naukowych.

Taka właśnie, funkcjonalna i instytucjonalna perspektywa postrzegania pracy naukowej wydaje się szczególnie istotna w kontekście dyskusji wskazującej na zbędność badań naukowych w pracy archiwalnej lub deprecjonowania ich roli jako zbędnej

(z pragmatycznego punktu widzenia zbyt teoretyzującej) „konarszczyzny”. Tymczasem w świetle Ustawy i aktów prawnych niższego rzędu prace naukowe są w archiwum tylko praktycznym narzędziem realizacji prac archiwum państwowego, przedmiotem planowania i organizacji prac ustawowo wskazanych do jego realizacji. Z uwagi na tę specyfikę mogą być przede wszystkim przedmiotem oceny ich zastosowania i skuteczności w pracach archiwalnych instytucji. Podporządkowanie prac naukowych innym czynnościom i zadaniom archiwum różni natomiast tę sferę aktywności od zadań jednostki badawczo - rozwojowej i instytutu badawczego. Z tego powodu także i same prace naukowe w archiwach realizowane jako ich zobowiązanie, nie mogą być oceniane według tych samych kryteriów co prace naukowe jednostek badawczych. W szczególności nie mogą być oceniane wyłącznie pod względem poziomu merytorycznego prac. Najistotniejszym kryterium oceny badań naukowych w archiwach jest natomiast ich aspekt funkcjonalny w pracy archiwum.

Na ograniczenie miejsca pracy naukowej w archiwum państwowym do jego funkcjonalności w realizacji innych zadań ustawowych instytucji wskazuje także zakres danych rocznego sprawozdania opisowego archiwum państwowego, które w dziale piątym uwzględnia „badania naukowe”. Jest to kategoria znacznie szerzej ujmująca aktywność naukową archiwum państwowego i w tym sensie nadrzędna w stosunku do pojęcia badań naukowych. „Wskazówki do sporządzania rocznego sprawozdania opisowego z działalności archiwum państwowego”¹ nie formułują wprawdzie szczególnej definicji terminu „praca naukowa”, jednak dobór parametrów odnoszących się do badań naukowych, wskazuje, że także szeroko pojęta aktywność naukowa jest zakresem jego działania tylko wtedy, kiedy pełni ona funkcję narzędzia służącego pośrednio lub bezpośrednio realizacji art. 28 Ustawy. Także więc i badania naukowe w szerszym znaczeniu tego słowa w archiwum pełnią funkcję narzędzia służącego do realizacji celów ustawowych instytucji, a określona w sprawozdaniu mniej precyzyjnie aktywność naukowa tworzy sumę działań służebnych wobec zadań archiwum. Również ona jest jednym z wskaźników, które charakteryzują pracę archiwum państwowego pod względem możliwości realizacji powierzonych mu zadań i skuteczności ich wykonywania. W tym miejscu należy przywołać zakres indywidualnej aktywności naukowo-wydawniczej pracowników archiwum, wymagany w dziale piątym opisowego sprawozdania rocznego. Mimo, że nie odnosi się ona wprost do przewidzianej przez Ustawę pracy naukowej i informuje o indywidualnej i samodzielnej działalności naukowo-wydawniczej pracowników archiwum, dane te pozostają w związku ze zobowiązaniem archiwum do realizacji prac naukowych i wskazują bezpośrednio na możliwości wypełniania przez archiwum tego zobowiązania. Także inne dane wymagane w części piątej sprawozdania rocznego opisowego charakteryzują elementy wpływające na możliwości realizacji prac naukowych lub ich znaczenia dla pracy archiwum. Są to dane określające kwalifikacje do prowadzenia prac naukowych przez pracowników archiwum, stylu zarządzania archiwum, hierarchii celów

¹ Załącznik Nr 2 do zarządzenia Nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 listopada 2007 r.

działalności, zakresu środków wykorzystywanych do ustawowych zadań wskazywanych w art. 28. Wszystkie wymienione parametry tej części sprawozdania rocznego opisowego wskazują zatem pośrednio lub bezpośrednio na możliwości i sposób wykonywania zobowiązania do realizacji prac naukowych przez archiwum i pomijają aspekt indywidualny prac naukowych. Wskazówki do sprawozdania także w szerokim rozumieniu terminu „prace naukowe” nie uwzględniają jedynie ich roli poznawczej, wskazując na miejsce badań naukowych w organizacji prac wewnętrznych archiwum i jego kontaktach z innymi instytucjami. W świetle „Wskazówek do sprawozdania rocznego” widoczne jest zatem dążenie, aby również szeroki zakres prac naukowych, które nie są zobowiązaniem archiwum, interpretować jako czynności służące do realizacji prac naukowych wskazywanych w Ustawie.

W świetle zapisów formalnych konieczne jest więc zaznaczenie, że silnie akcentowany przez nie instytucjonalny kontekst badań naukowych objętych zobowiązaniem sprawozdawczym jak i prac naukowych wskazywanych przez Ustawę jako zobowiązanie, nadaje im cechę funkcjonalności i charakter zobowiązania do realizacji. Wprawdzie zawsze cechą konieczną i niezbędną do wykonania pracy naukowej jest spełnienie kryterium jakościowego (charakteru naukowego prac), jednak nie jest ono wystarczające, ponieważ powodem obecności pracy naukowej w archiwum jest potrzeba prawidłowej realizacji innych zadań wskazanych w art. 28 Ustawy. Zarówno zakres znaczeniowy jak i pracy naukowej nadaje Ustawa, jak i jej funkcjonalności badań naukowych służących określeniu sposobu realizacji zadań archiwum wskazują, że aktywność naukowa jako zobowiązanie archiwum nie służy realizacji wolności badań naukowych, ale jest narzędziem realizacji ustawowych zadań instytucji. Z uwagi na to, że prace naukowe realizuje ona za pośrednictwem swoich pracowników, a ich wykonanie ma na celu wypełnienie innych, ustawowych zadań archiwum, pytanie o jakość prac naukowych w archiwach będzie zawsze wtórne w stosunku do pytania o ich funkcjonalność w pracy archiwum. Ze względu na formalno-prawny charakter zobowiązania archiwum do realizacji pracy naukowej jej ocena może ograniczać się zatem do analizy sposobu i stopnia jej wykorzystania, oceny zgodności celów wykorzystania ze wskazywanymi w Ustawie, a kryteriami oceny pracy naukowej w archiwum jest skuteczność jej wykorzystania w zadaniach archiwum i pracach archiwalnych. Sama zaś celowość prac naukowych w archiwach państwowych nie wymaga uzasadnienia, gdyż wynika wprost z Ustawy.